
Gyekiczky Tamás:
Nemzeti kérdés és Közép-Európa
/Adalékok Jászi Oszkár nemzetiségi koncepciójához/

Jászi Oszkár nemzetiségi politikájának és a nemzetiségi kérdésről kifejtett elméletének megértéséhez fel kell vázolnunk a nemzetiségi kérdés rövid történetét. Vázlatunk a dualizmus politikatörténetének függvényében mutatja be azokat a főbb történelmi mozgásokat, amelyek a "második reformnemzedék" vezéralakjának elméleti és politikai munkássága értékeléséhez elengedhetetlenül szükségesek.

I. A kiegyezést előkészítő magyar politikai csoportok számára a nemzetiségi probléma a közjogi rendezés mögött másodrendű kérdésként vetődött fel.¹ Csak egy szűk csoport /Mocsári Lajos, Szilágyi Virgil és a velük szorosan együttműködő egy-két nemzetiségi képviselő² / számára jelentette a nemzetiségek egyenjogusítása minden közjogi megoldás alapját. Elképzelésük szerint az ország további sorsát a nemzetiségi népekkel történő együttműködésre kell alapozni. Deák egyetértéséről biztosította Mocsáriékát, de a nemzetiségek egyenjogusításának kérdésében álláspontja eltért tőlük. Deák az ország szétdarabolása nélkül szerette volna az egyenjogusítást végrehajtani. Véleménye szerint a nemzetiségek, mint a magyar politikai nemzet tagjai, függetlenek a nemzetiségtől, így az egyenlő jogok megadása számukra, mint az ország állampolgárai számára, nemzeti hovatartozástól függetlenül is biztosítható. Bár az 1861-es országgyűlés nemzetiségi képviselői nem álltak a területi-önkormányzati elv platformján, számunkra még ez a deáki álláspont is elfogadhatatlannak bizonyult.

Deák politikai nemzet koncepciója - mint elvi alap - bekerült az országgyűlés nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó bizottságának jelentésébe.³ A jelentés alapján készült 24 pontos javaslat pedig megoldásaiban kifejezetten a deáki alapokra épült.⁴

Nemcsak az 1861. évi országgyűlés bizottsági jelentése, hanem az 1868-as nemzetiségi törvény is a deáki - Eötvös által történetfilozófiai szintre emelt - politikai nemzet politikai-jogi fikcióin jött létre.

Az 1868-as országgyűlésre a nemzetiségi képviselők álláspontja némileg módosult. Amíg az 1861-es országgyűlésen nem vagy alig, az 1868-as törvény előkészítése során nagy mértékben jelentkezett a nemzetiségi politikusok autonómia-

követelése.

A nemzetiségi követelések megvalósítása az ország teljes közigazgatási szerkezetének átalakítását jelentette volna. A követelések paradoxona abban állt, hogy a közigazgatás teljes átalakítása a "vármegyék kikerekítése" sem oldotta volna meg a nemzetiségi kérdést, mert az ország kevert etnikuma miatt - ebben Eötvösnek igaza volt⁵ - tiszta nemzetiségi területeket nem tudtak volna létrehozni. De a közigazgatási reformot a magyar - vármegyéikhez körömszakadtáig ragaszkodó - liberális nemesség sem volt hajlandó felvetni. Hajthatatlanságuk egyik oka a vármegyék történelmi szerepében gyökerezett. Politikai bázisuk és a politikai uralmi intézményeik alapja a vármegye volt, ehhez hozzányulni, ezt megreformálni egyenlő a hatalmi-uralmi szisztéma megváltoztatásával, számukra pedig ez egyenlő saját hatalmi pozícióik megingásával.

A nemzetiségi követelések, bármennyire is radikálizódtak, nem voltak egységes, minden nemzetiségre kiterjedő azonos követelések. A szerb, a román, szlovák nemzetiségek programja heterogén, néhol egymásnak is ellentmondó programpontokból állt.⁶

A követelések különbsége miatt egységes politikai rendezést lehetetlen volt kidolgozni, egy átfogó rendezés néhol az egyes nemzetiségi csoportokat állította volna szembe egymással.⁷

Ebben a helyzetben úgy tűnt, a nemzetiségi törvény alapelveként jelentkező politikai nemzet fogalom bázisa lehet egy átfogó, kompromisszumokra épülő rendezésnek. Ha a nemzetiségeknek mint népeknek - követelései eltérő jellege folytán, és uralmi szempontok miatt - nem is lehet önkormányzati autonóm jogosultságokat adni, az egyenjogusítást még mindig meg lehet oldani a nemzetiségek tagjainak - mint állampolgároknak - jog-

egyenlősége alapján.

A létrehozott törvény a liberális jogalkotás valóban kiemelkedő dokumentuma. Függetlenül attól, hogy a magyar ural-
kodó osztályok hatalmuk birtokában sohasem hajtották végre ,
a törvény minden nemzetiségi reformtörekvés kiinduló bázisát
képezte. ⁸ A politikai nemzet fogalmából, a liberális elvek-
nek megfelelően, az egyéni jogegyenlőség, az egyén jogainak
természetjogi védelme fakadt. A törvény széles körű nyelvhasz-
nálatot biztosított a közigazgatási és bírói fórumok előtt,
rendelkezéseit a jogok garanciáinak rendszere hatotta át.

A törvény nemzetiségi körökben óriási ellenszegülést
váltott ki. Az ellenszegülés egyik oka a politikai nemzet fo-
galom feudális ize volt. A "politikai nemzet" fogalom - szem-
ben az 1861-es dokumentumokkal, ahol a fogalomnak szerves ré-
sze a magyar nemzet is - megtartotta magyar nemzeti jellegét,
mint "magyar politikai nemzet". Az ellenszegülés másik oka
abban található, hogy egyfelől a törvény nem elégítette ki
a nemzetiségi követeléseket, másfelől a kompromisszumos meg-
oldás jogi-politikai garanciái inkább a magyar liberális ne-
messég egyoldalú gesztusai voltak, semmint tényleges politi-
kai kompromisszumok és kétoldalú megegyezések jogi megfo-
galmazásai. ⁹

A nemzetiségi törvény megalkotása után a nemzetisé-
gek az 1890-es évekig politikai passzivitásba vonultak, majd a
századforduló válságának idején, kilépve a politikai passzi-
vitásból, követelni kezdték a nemzetiségi törvény végrehaj-
tását. Erre az időre azonban a magyar politikai élet ural-
kodó csoportjai szakítottak a liberalizmus hagyományaival,
nemzetiségi politikájuk a sovinizmus és nacionalizmus tör-
vénybe iktatására korlátozódott. ¹⁰ A milleneumi ragyogás
sem tudta feldtetni a nemzetiségi problémák megoldatlanságát.
A helyzetet különösen kiélezte a magyar kapitalizmus kibonta-

kozásának a társadalom szerkezetére gyakorolt hatása, az új szociális és politikai konfliktusok jelentkezése. Az elodázott, soha létre nem jövő kompromisszum lehetősége egyre inkább a jövőbe tolódott ki, a nemzetiségi kérdés az új társadalomfejlődési szakasz beköszöntével átértelmeződött.

A nemzetiségi kérdés átértelmeződésének egyik szintere a kialakuló munkásmozgalom. A munkásosztály megjelenésének első fázisában idegen etnikumu, a kiépülő munkásmozgalom nemzetek feletti nemzetköziségevel pedig tovább fokozta a nemzetiségi kérdés addig is nagy számban jelentkező paradoxonait.

A mozgalom számára a nemzetiségi kérdés kettős alakban jelentkezett. A pártszerveződés szintjére eljutó mozgalom egyfelől az országos politikai színterén, másfelől saját sorain belül ütközött a nemzetiségi kérdés problémáiba. Az országos politikában a századelő munkásmozgalmát - mai szemmel ítélve - doktréner módon felfogott internacionalizmus elve vezérelte. A nemzetiségi kérdés jelentőségét az 1910-es évekig elméletileg sem ismerte fel és ha a gyakorlati politika rá is kényszerítette a mozgalmat valamiféle állásfoglalásra, az legtöbbször megmaradt a homályos és ködös elképzelések birodalmában. A Szociáldemokrata Párt 1903-as programnyilatkozatáig tudomást sem vesz a nemzetiségi kérdés létéről. A nemzetiségi kérdést az uralkodó-kizsákmányoló osztályok "csinálmányának" tartja, olyan mesterséges képződménynek, amely a szocializmus beköszöntével együtt automatikusan meg fog szűnni. 1903-ban az MSZMP X. Kongresszusa programjába iktatja a nemzetiségek egyenjogúsításának követelését, de sem a követelés megvalósításának módjáról, sem a követelés végrehajtásának eszközeiről nem nyilatkozik. Az 1904-es Kongresszus pedig még ezt a felemás programot is visszavonja. ¹¹

A Szociáldemokrata Párt a nemzetiségi kérdést is alárendelte az általános választójogért folytatott küzdelemnek.

Az általános választójogi ígéretések varázsa a szociáldemokrata politikát nemegyszer olyan politikai szövetségek kötésére vette rá, amelyek majdnem egyértelműek a magyar sovinizmusnak tett engedményekkel. A szóbajöhető szövetségesek számára - a nemzetiségi politikusok számára - legtöbbször egyértelműek is. ¹²

A nemzetiségi kérdésnek ez a taktikai szempontok szerinti kezelése oda vezetett, hogy a nemzetiségi politikusok bizalmatlanul kezdtek viselkedni a szociáldemokrata közeledéssel szemben. ¹³

A nemzetiségi kérdés súlyosabban jelentkezett a párton belül. Bár a belső pártellenzők heves bírálat alá vette a vezetés nemzetiségi politikáját, a bírálat értékét csökkenti, hogy ezek a kritikák maguk doktréner, elméletileg nem tisztázott pozícióból születtek. ¹⁴

A nemzetiségi munkásság a párton belül az önkormányzat követelésével lépett fel. Az önkormányzati törekvések odáig mentek, hogy 1905-ben Pozsonyban kimondták a Magyarországi Szlovák Szociáldemokrata Párt megalakulását. ¹⁵ Ez az önállósító kísérlet még, a vezetés támogatásának hiánya miatt, kudarcba fulladt, de a román szociáldemokraták 1912-es aradi kongresszusának határozata már jelezte, a szociáldemokrata mozgalom elvesztette egységes jellegét. ¹⁶

Összefoglalásul elmondhatjuk, a nemzetiségi probléma a kiegyezés utáni korszakban összefonódott a politikai-hatalmi kérdésekkel. Jól mutatja ezt a magyar uralkodó csoportok közigazgatási reformmal szemben elfoglalt álláspontja. A nemzetiségi kérdésben a magyar ellenzék és a kormánypárt közös nevezőre jutott, a magyar ellenzék hamar tudott kiegyezéskori álláspontján, hamar feladta progresszív nemzetiségi programját. ¹⁷ Egyedül Mocsári Lajos maradt hű a függetlenségi

programhoz, olyannyira, hogy a magyar országgyűlésbe mint román nemzetiségi képviselő tért vissza. Nemcsak az ellenzék ment át ekkora pálforduláson, hanem a liberális politikai hagyományokra támaszkodó, a kiegyezést létrehozó politikai csoportok is szakítottak Eötvös és Deák politikájával, minden erejüket az erőszakos asszimilációnak szentelték, meghirdették a 30 millió magyar ábrándképét kergető programjukat. ¹⁸

A századelő nemzetiségi kérdése nem minden azonosítható a kiegyezés és a század közepén jelentkező nemzetiségi problémával. Nemcsak a munkásmozgalom jelentkezés változtatta a helyzetet, hanem átrendeződtek a nemzetiségi társadalmak erővonalai is. Megváltozott a kérdés jelentése a polgári fejlődés okozta strukturaváltás szociális feszültségeket szülő következményeképpen is. A konfliktusok felhalmozódása robbanással fenyegetett, biztosító szelepként a magyar uralkodó osztályok kezében - a demokratikus erők fékentartása miatt - jó érv volt a fenyegető nemzetiségi veszedelem rémképe. A nemzetiségi kérdés összefonódott az uralmi átalakulástól rettegő uralkodó csoportok önfenntartási törekvésével.

Mai szemmel ösztönösen is a kompromisszumok lehetőségeit vizsgáljuk. A kor nemzetiségi harcainak analízise viszont éppen a kompromisszum lehetetlenségének történelmi tényére világít rá. A fennálló keretek - elméleti és politikai keretek - tehát egyaránt a kompromisszum, a kibontakozás ellen hatottak. Egy, a kibontakozást kereső politikai programnak szükségképpen ki kellett lépnie ezekből a keretekből. Csakis egy olyan elmélet tudta tehát megkeresni a kibontakozást, amely a magyar társadalmat történelmi, mégpedig regionális Kelet-Európa-i összefüggéseiben volt képes szemlélni, és amelynek alapján a történeti tendenciák feltárásával, gyakorlati programot lehetett kidolgozni.

II. Az új század első évében a Huszadik Század indulásával a szűkkörű, de a reformok iránt nyitott közvélemény előtt megjelenik az eddig csak az egyetemi tanszékeken élő tudomány, a szociológia. Az induló Huszadik Század munkatársai gárdájában, a régi vágású liberalizmus képviselőitől kezdve, az organikus szociológia művelőjéig mindenki megtalálható. ¹⁹

A folyóirat indulása után egy évvel alakuló Társadalomtudományi Társaság első vitaülésének ²⁰ témája a nemzetiségi kérdés. A felolvasó ülésen, amelyen Pulszky Ágost vitaindító dolgozatához többek között Chonca Győző, Pikler Gyula is hozzászólt, a polemikában még nem annyira a nemzetiségi kérdés állt előtérben, mint a szociológia tudományának léte vagy nem-léte. Ennek ellenére a felolvasó ülés téma-választása már jelezte az új megközelítési mód jelenlétét. Pulszky a nemzetiségi kérdés vizsgálatát összekötötte az európai hatalmi rendszerek - elsősorban a demokrácia - problémájával, az európai történelmi fejlődés csomópontjainak elemzésével. ²¹

A társadalomtudományi Társaság 1906-os válsága után Jászi Oszkárt széles érdeklődési köre, tudományos, publicisztikai tevékenységének sokoldalúsága, elméleti felkészültsége egyértelműen a szociológusgárda vezetőjévé emelte. ²² Ezekben az időkben fogalmazódott meg élesen - a Társaságban és a folyóiratban egyaránt - a magyar valóság bemutatásának, a magyar társadalom törvényszerűségei feltárásának követelménye. Jászi elméleti felkészültségét kiválóan tudta kamatoztatni a napi politikai, társadalmi események megítélésénél, így a nemzetiségi kérdés vizsgálatánál is.

Jászi elméleti szociológiai előfeltevérendszerére nagy mértékben befolyásolta a nemzetiségi kérdés megítélését. Az egyik ilyen előfeltétel - ami 1918-ig megmarad - a társadalom

fejlődésének asszimilációs folyamatként történő felfogása.²³ E folyamat az emberi történelem fő jellemzője, mert az emberi társadalom fejlődése a törzsi szakadozottság állapotából az emberi szolidaritás állapotába vezet. Az asszimilációs tendencia középpontba állítása mögött természetesen megtalálhatjuk a liberális történelemfilozófia maradványait éppugy, mint H. Spencer szociológiáját. Jászi a világtörténelemben érvényesülő asszimiláció törvényét az 1918-as Monarchia könyvében is mint alaptörvényt kezelte. 1908-ban írt cikkében²⁴ Jászi az asszimiláció problémáját nemcsak elvont szociológiai törvényszerűségnek tartotta, hanem a nemzetiségi kérdés vizsgálatakor konkrét politikai mondanivalóval töltötte meg. Véleménye szerint az asszimilációnak egyetlen egy formája képes integrálni, a demokratikus asszimiláció. A modern világban - mondja - az erőszakos asszimiláció csődöt mondott, csakis a demokratikus, a kulturán alapuló asszimiláció képes összhangot teremteni a nemzetek között. Ez - Jászi szerint - Magyarországról is elmondható, csakis egy "kultur Magyarországnak" képes asszimilálni.

Jászinál már a nemzetiségi kérdés első megfogalmazási kísérlete szinonimaként vetette fel a demokrácia és a kultura kérdéskörét. A kultura az, ami az asszimilációs folyamatban képes nemzeteket és népeket tömöríteni és csak a kultura képes együttműködésre készíteni. A kultura, ha eredményes akar lenni, csakis egy "nagy stílusú gazdaságpolitikán" nyugodhat, egy olyan gazdaságpolitikán, amely képes biztosítani az intenzív gazdasági életet. Az intenzív gazdasági fejlődés a liberális gazdaságpolitika elképzeléseinek alakulhat ki. A liberális gazdaságpolitika - a csere szabad folyamatainak hatására - megteremtheti a népek közötti kooperáció alapját.²⁵ A kooperáció kibontakozása egy demokratikus szabad érintkezési keret kialakításával jár együtt.

Jászi azzal, hogy a történelmi, gazdasági folyamatok

oldaláról közelít a nemzetiségi kérdéshez, a problémát ki-
ragadja a nyelvi kérdéssel való azonosítás sablonjából.
Ezzel jelzi azt - amit 1912-es könyvében bizonyít -, hogy a
nemzetiségi kérdés jelentkezése a társadalom fejlődésének
objektív velejárója, nem kitalálás, nem a nemzetiségi aggi-
tációk eredménye. Helyesen ezért csakis a társadalomfejlődés
egészének gazdasági-kulturális folyamataiba beágyazva ér-
telmezhető.

Jászi megvizsgálja a nemzetiségi kérdés keletkezésének
történelmi körülményeit.²⁶ A nemzetiségi probléma a naturál-
gazdálkodásról az árutermelésre való átmenet idején keletke-
zett. E szempontból elemzi végig a magyar nemzetiségi kérdés
történetét, e nézőpontból vizsgálja a magyar politikai élet
eseményeit. Elismeréssel adózik a magyar liberalizmus olyan
kiemelkedő alkotásának mint az 1868-as nemzetiségi törvény ,
és a nemzetiségi kérdés megoldásában a Mocsári-Deák-Eötvös
hagyaték felhasználását alapvetőnek tartja.²⁷ Nemcsak el-
méleti, hanem napi politikai írásaiban is nagy teret szentel
a nemzetiségi kérdés elemzésének. Élénk figyelemmel kíséri a
balkáni eseményeket, ahol a nagyhatalmak negatív politikai
szerepében látja a nemzetiségi kérdés megoldhatatlanságának
okát.²⁸ A nagyhatalmi beavatkozások - fogalmaz - elodázzák
a Török Birodalom szétesését, ezáltal késleltetik a balkáni
nemzeti államok kialakulását.

A napi politika szintjén meginduló szövetségkeresés
miatt Jászi számbaveszi a magyar politika erőcsoportjait. A
liberalizmus hagyományainak - írja - erőt kell adniuk a
Függetlenségi Párt megújulásához. Ehhez azonban Just Gyulának
a pártból ki kell dobnia a klerikális és feudális elemeket.

"De ha nem is következik be, ha a Függetlenségi Pártot
végleg felőrlik a grófi és a papi mikróbák, ránk radikáli-
sokra, és szocialistákra mindenképp szerfelett becses marad

a történelmi fejlődésnek ez az utmutatója." 29

Jászi Oszkár a nemzetiségi kérdés vizsgálatában elméletileg és politikailag is új utakra tért. Elméletileg a kérdés átfogalmazását a szociológiai nézőpont segítette elő, politikailag a magyar feudalizmus tagadása, a modern demokrácia és kultúra követelése. Az utkeresés összefonódott a magyar történelem progresszív értékeinek felfedeztetésével, egy újfajta politikai szövetség kialakításának igényével. Jászi a későbbiekben ebből, az új szemléleti kiindulásból, próbálja meg vizsgálni a nemzetiségi kérdést.

A történelem faggatása

A történelmi vizsgálatok Jászi Oszkár számára egyet jelentettek a kor uralkodó historizmusával való leszámolással. 30 A milleneumi gondolkodás történelemszemléletével való szakítás kísérlet egy új értékrend kialakítására, egy olyan értékrend megteremtésére, amelyben a liberális nemesi ideológiának olyan alapelemeit fogalmazhatta újra, mint nemzet, nemzetállam. 31

Jászi történelem-vizsgálata során bizonyítja, hogy a modern nemzetiségi kérdés keletkezése a polgári átalakítás velejárója. A nemzeti állam eszméje a társadalomnak a modern cseregazdálkodás rendszerére történő átmenetéből származik. 32 Jászai elemzi korának nemzetiségi kérdéseit, de a nemzetiségi kérdés igazi alakját nem a Nyugat-Európa-i klasszikus utat bejáró fejlődésből származtatja.

"... a tulajdonképpeni nemzeti gondolkör, a nemzeti egység és a nemzeti ideológia problémái nem itt, hanem azokban az országokban keresendők, amelyeknek nemzeti egységük ujkeletű, vagy még hiányos, vagy még fejlődésben lévő, vagy ahol különböző nemzetiségeket talál a demokrata és

centralizáló jogállam, melyeket még nem fűzött össze, vagy nem olvasztott egybe Közép- és Kelet-Európa elmaradt kultúrája folytán ... az a gazdasági és egyesülési folyamat, amelyet felismerünk. " 33

Jászi történelmi analízise kimutatja, hogy nem igaz a historikus történelemszemléletnek az az állítása, miszerint a magyar állam az alapításokat vagy a középkorban már nemzeti jelleggel rendelkezett. A nemzeti ideológia visszavetítését a magyar társadalom történetére helytennek és nevetségesnek ítéli. 34 A magyar állam nemzeti jellege csak 48-as forradalomnak a Habsburg birodalommal való szembefordulásakor keletkezett.

"A nemzeti eszme nemcsak fejlesztőleg, de demokratizálólág is hatott, a fejlődő magyar államra. A magyar nemzeti államra való törekvés mellett természetesen megteremtette az országban élő többi nemzetiségek külön nemzeti törekvéseit." 36

Jászi a magyar történelem további elemzésében különbséget tesz a nemzetiségi kérdés két értelmezése között. A különbségtevés - amely a szorosan vett nemzetiségi kérdést választja le a nemzeti államalakulás problémájáról - Jászinál univerzális módszertani alapelvvé emelkedett. Nem tagadja tehát, hogy vannak a nemzetiségi kérdésnek nyelvi, kulturális vetületei - szorosan vett nemzetiségi kérdés -, de számára ezek másodlagos problémák. Az elsődleges a történelem menetéből kiolvasható kérdés az, amely az egész emberi fejlődés alapkérdése. Ez pedig az asszimiláció törvényszerűsége. 37

A nemzetiségi kérdés ilyen differenciált felfogása fogalmi pontosítást kíván. Jászi különbséget tesz nemzet, nemzetiség, másfelől nemzetállam között. 37 A fogalmak történetiszociológiai értelmezése maga után vonja a biológiai

megközelítés és a faj fogalom használatának elutasítását.³⁸ Jászi történetileg definiált fogalmaiban explicit formában jelentkezik a hivatalos ideológiával történő szembefordulása az új értékteremtési kísérlete.

A történelem átértékelése miatt nagy hangsúlyt kap a magyar társadalom elemzése. A történelmi vizsgálódások nyilvánvaló célja az erőszakos asszimilációs politika elutasítása. Ez az elutasítás a társadalomtörténeti elemzések alapján új nyomatékot kap. Az elutasítás mellett Jászi megpróbálja a magyar társadalom mozgásában értelmezni a sovíniszta, nacionalista nemzetiségi politika keletkezését és funkcióját. Az erőszakos asszimilációs politika keletkezésének okát a magyar polgári átalakulás torz jellegében, a feudális maradványok létében és működésében látja.³⁹

Jászi nemcsak a sovén magyar politikát itéli el, hanem a nemzetiségi követeléseket is. Véleménye szerint a nemzetiségek önkormányzati törekvései a rendi partikularizmus maradványai, a modern államélet szempontjából ezt a partikularizmust fenntartani nem lehet. Az 1912-es könyvében Kossuth konföderációs tervét bírálja, Kossuth ugyanis - Jászi szerint - nem ismerte fel a modern államfejlődési tendenciáját, az egységes állami lét felé törekvést.

Jászi könyvében statisztikai adatok tömegével védelmezi álláspontját. Az adatok szerinte a magyarság ténylegesen létező asszimilációját mutatják ki. Megállapítja, hogy a magyar kultúra rendelkezik asszimilációs erővel, a sovén politika ezt a békés asszimilációt akadályozza. A békés és természetes asszimilációt hivatott elősegíteni minimális programja. A minimális nemzetiségi program tartalmaz olyan pontokat, amelyek az egész magyar társadalom életét érintik - közigazgatás, gazdasági élet reformja - és van olyan program is, amely kifejezetten a nemzetiségi sérelmeket

akarja orvosolni. 40

A nemzetiségi kérdés megoldása Jászi szerint a magyarság gazdasági-kulturális hegemoniájának érvényesülésével, a feudális vármegyei önkormányzatok demokratizálásával, a nemzetiségi pártok elismerésével, és az iskola-reform megvalósításával érhető el.

A "szűkebb nemzetiségi kérdés" összekapcsolódik tehát a társadalom reformjával, és a társadalom demokratikus megújítása sem képzelhető el a nemzetiségi kérdés megoldása nélkül. Jászi könyve - amelynek itt csak a főbb gondolatait idéztük - a kortársakra rendkívül nagy hatást tesz. Károlyi Mihály említi emlékirataiban, hogy mit jelentett a könyv elolvasása saját pályája szempontjából, ⁴¹ és a küzdőtársak is elismeréssel adóznak a könyvnek. ⁴² Az elismerések mellett kijutott Jászinak a dühödt támadásokból is ⁴³, ennek ellenére Jászi tovább folytatta agitációs, felvilágosító munkáját. Népszerű előadásokban vázolta fel szociális és nemzetiségi programját. Eközben azonban már maga is eltávolodott a könyvében kifejtettektől, de elemzéseinek elméleti alapja a későbbiekben sem változott.

A Dunai Konföderáció

Kossuth emigrációs politikai programját Jászi, életművén belül eltérően ítélte meg. Így egy 1907-es cikkében ⁴⁴ elismerőleg szól a kossuthi konföderációs tervtől, de már az 1912-es könyvében háttérbe szorul az elismerő hang. Változik a megítélés az 1912-18 közötti időszakban is. Az 1912-es Balkán háborúk, ⁴⁵ majd a világháború alatt - néhol halványan - felmerül valamiféle dunai kooperáció tervének lehetősége, de Kossuth tervének említése nélkül. A terv kezdetben nem tartalmaz semmit a svájci mintára létrehozandó állam szövetségi tervéből, ⁴⁶ Jászi csak az integráció gondolatával

foglalkozik. Jászi az integráció szükségszerűségét a kapitalizmus gazdasági fejlődéséből vezeti le, véleménye szerint a tőkés fejlődés internacionalista jellege folytán a kis piacok rendszerének tágitása elengedhetetlen. ⁴⁷

Bármennyire is ellentmondásos a politikai programja Jászinak, egy pontban végig megtalálható az azonosság. Jászi minden megnyilatkozásában jelen van a minimális nemzetiségi program és a demokrácia követelése. De megtalálható az a gondolat is, hogy Közép-Kelet-Európa jövőjét a térség status quoján belül biztosan megoldani nem lehet, a kibontakozás útja a térség teljes átrendezésével azonos. A térség teljes átrendezésének egyik akadály a Monarchia dualista szerkezete. Így adódik, hogy amikor a Monarchia bukás kézzelfogható közelségben van, Jászi lehetőséget lát Közép-Kelet-Európa újárendezésére. Ennek elméleti végiggondolása az 1918-as könyve. A status quo tarthatatlan - érvel Jászi - és mivel a nemzetiségi kérdés a térség valamennyi társadalmának együttes problémája, a térség átrendezése és a nemzetiségi kérdés megoldása azonos. Erre a dualizmus képtelen volt, ezért el kell buknia. A jövő Kossuth és K. Renner tervének megvalósításán keresztül bontakoztatható ki. ⁴⁸

A kibontakozás alapelvei a következők: Egyrészt biztosítani kell az életképes nemzeti államok létrehozását, de ezzel együtt az egyes önálló államokban biztosítani kell a nemzetiségi kisebbségek jogvédelmét és az új államok organikus kooperációját. E két elv kölcsönösen feltételezi egymást. ⁴⁹

A nemzetiségi kérdés rendezése egyszerre kül- és belpolitikai feladat. Belpolitikailag a rendezést nagyfokú demokratizálódásnak kell kísérnie, amelyet a nemzetiségi közepposztályok demokratikus beállítottsága szavatol. ⁵⁰ Külpolitikailag a létrejövő államalakulatok kooperációja a belső kisebbségi jogok biztosítása miatt is elkerülhetetlen,

de az együttműködés mellett szól az a történelmi tény is, hogy a kis nemzetiségi államok kora lejárt. ⁵¹

Igy bontakozik ki Jászi államszövetségi terve. ⁵² Az államszövetség Közép-Kelet-Európa népeinek életfeltétele, mivel a nagyhatalmi politikának csak egy államszövetség képes ellenállni. Az öt ⁵³ állam kormányai választhatnak, vagy a nagyhatalmi függés, vagy a Dunai Konföderáció. A fejlődésüket csakis ez az utóbbi tudja biztosítani.

Jászinak nincsenek illúziói a tervének megvalósítását illetően. Tisztában van a szomszédos mozgalmak nacionalizmusával, ismeri kora magyar nacionalizmusát is. De a magyar politikai erőket számbavéve lát olyan erőket, amelyek tervének megvalósítói lehetnek. Ilyen a Károlyi Párt, a Szociáldemokrata Párt, és a Keresztényszocialista Párt. ⁵⁴

Jászi új értelmet ad a magyar függetlenségnek: "... a magyar nemzeti függetlenségnek egyetlen reális tartalma lehet, nem az elszakadás és izoláció, nagy történelmi és gazdasági érdekszövetségekkel szemben, hanem emez adott sorsközösségen belül teljes biztosítása annak, hogy a nemzet minden gazdasági és kulturális erejét a lehető legteljesebben és a saját érvényű céljai szerint fejleszthesse ki." ⁵⁶

Jászi a Dunai Konföderációt annak a történelmi-társadalmi folyamatnak a részeként értelmezi, amely elviszi az emberiséget az egységes, "egész földkerekségre kiterjedő szövetséges állam" megvalósulásához. ⁵⁶

Végül:

Ez az írás nem tűzte ki céljául Jászi nemzetiségi kérdésről alkotott nézeteinek teljes ismertetését, nem vizsgálta elmélet és politika kapcsolatát, így szükségképp torzó maradt. Célunk csak néhány gondolat ismertetése volt, annak az utnak

a bemutatása, ahogy Jászi a nemzetiségi kérdést vizsgálva eljutott a regionális problémákig.

Jászi elképzelései nem voltak ellentmondástól mentesek. Mégis az ellentmondásos elemek mögött találunk olyan stabil mondanivalókat, amelyek egy egységes világképnek a részei. Egy olyan világkép részei, amely a liberális történetfilozófia és szociológia elemeiből építkezett. A világkép egy politikai-társadalmi mozgalom szerves része volt, így Tisza és társai haragját nem pusztán az elméleti különállás váltotta ki.

A keret új volt, a magyar szellemi kulturálatlanságtól alapvetően más értékeket prezentált. Ebben a hagyományos problémák más mezt öltöttek magukra, másként váltak értelmezhetőkké. A társadalom realitásának szemlélete, a társadalom vizsgálata együtt döntötte romba a milleneumi ideológiát.

Jászi nemzetiségi elmélete nem is nemzetiségi elmélet, vagy nem pusztán az. Egy társadalomelmélet és társadalomszemlélet része, olyan elméleté, amely képes volt a történelemben látni és láttatni. Az a szemlélet, amely történelmi reális összefüggésekben gondolkodik, alkalmas arra, hogy eljusson a nemzetiségi kérdés valódi gyökeréig, a társadalom fejlődésének és Kelet-Európa problémáinak érzékeléséig.

Hiába bizonyított azonban a tudós éles logikával, hibátlan érveléssel. A történelem logikája más forrásból táplálkozott és Jászi maga is úgy érezte, a jövőnek csinált nemzetiségi politikát.⁵⁷ Megállnak az érvelések, megállnak a bizonyítások, de történelmi ellentmondásokat csak a történelem oldhat fel, a feloldásnak viszont, mint tudatos alternatív cselekvések rendszerének építenie kell a már egyszer kimondott igazságokra.

J E G Y Z E T E K

- 1./ Az országgyűlés fő kérdését a "felirat - vagy - határozat" problémái képezték. Az uralkodó házzal való kötélhuzás mögött háttérbe szorultak az egyéb kérdések - így pl. a nemzetiségi kérdés. Az országgyűlés végül is mégis csak kiküldött egy bizottságot a nemzetiségi kérdés megvizsgálására, de a bizottság jelentését már nem érte meg az országgyűlés. Feltűnő az is, hogy a képviselők között a kossuthi konföderációs tervnek nem voltak szószólói, mintha meg sem történt volna a kossuthi terv közzététele. /Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. Budapest, 1946. 51.o./
- 2./ A nemzetiségi politikusok megoszlottak a kompromisszumot helyeslő és azt elítélők táborára. Wlad Alajos, Missic János, Popovic Zsigmond, Ignatovic Jákó a megegyezés, a békés kibontakozás hívei voltak. Ők azok, akik felleptek Szilágyi és Mocsári mellett. /uo./
- 3./ A bizottság kiküldését Eötvös javaslatára határozták el. A 27 tagú bizottságot június 25-én választotta meg az országgyűlés. A 27 tag közül 12 a nemzetiségi politikusok közül került ki, a másik 15 tag a magyar képviselők közül. Jellemzi a helyzetet, hogy a 15 tag között Eötvösön és Szalayn kívül nincs "szakember". Madách Imre "tiszteletből" tagja a bizottságnak, de kimaradt Mocsári Lajos, Szilágyi Virgil. /uo./
- 4./ A bizottsági javaslat két fő elve a következő:
"... Magyarországnak minden ajku polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik.
... az országban lakó minden népek, név szerint a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz stb. egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényüket az ország politikai egységének korlátaiban belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik..."
A javaslat első pontjai sikra szálltak az állampolgárok szabad nyelvhasználatára mellett, de a javaslat tartalmazta a felekezeti és nemzetiségi iskolák szabad alapításának jogát is. A magyar nyelvet fenntartotta

az államszervezet nyelveként, de főleg az állami szervek egymás közötti érintkezésére vonatkoztatva. A javaslat külön kezeli Horvátország és Erdély problémáját. Ez utóbbi tekintetében a 48-as rendezést tekinti alapnak. /uo. 55.o./

- 5./ Eötvös 1865-ben írt egy hosszabb lélegzetű tanulmányt a nemzetiségi kérdésről. Ebben - általános filozófiai elméletével szinkronban - a liberális reformok sorozatát dolgozza ki. A megoldása figyelembe vette, hogy Magyarország kevert etnikumu, és emiatt nem lehet egységes - autonóm - nemzetiségi területeket közigazgatásilag kialakítani. Eötvös nemcsak praktikus okok számba vételével érvelt, hanem uralmi szempontokat is figyelembe vett. A centrális államszervezet fenntartása mellett Eötvös elismerte a közigazgatás átalakításának szükségességét, de megelégszik a 48-as reformok végrehajtásával.
- 6./ A románok pl. a román kerületekben a román nyelvet akarták kizárólagos joggal bevezetni. A szerbek a karlócsi kongresszus határozatában követelték a Szerb Vajdaság felállítását, olyan területeken, amelyen a szerb nemzetiség aránya a népesség 40 %-a. De a szlovák nyelv egyeduralma mellett tört lándzsát a szlovákok turócszentmártoni kongresszusa is.
- 7./ Az 1867-es országgyűlésen az első törvényjavaslatot a nemzetiségek nyújtották be. Ez a javaslat jóval túlment a nemzetiségek addigi követelésein, magát a készülő kiegyezést vette célba. A végleges törvény Eötvös javaslata alapján született.
- 8./ A törvény létét a nemzetiségek az 1890-es évekig nem is nagyon emlegették. Csak a politikai passzivitás elmúltával kezdték a megvalósítását követelni. Ekkor azonban már "lépéshátrányba" kerültek a magyar országgyűlés régen eltávolodott az 1868. törvény szellemétől.
- 9./ A végleges törvény nincs tekintettel a nemzetiségi képviselők javaslatára. A két törvényszöveg mind alapelveiben, mind rendelkezéseiben gyökeresen eltér egymástól.
/Kemény G. id. mű. 35-92.o./
- 10./ Az 1879. XVIII. tc. "A magyar nyelv tanításáról népoktatási intézetekben" címet viseli. Ezzel a törvény nyel vette kezdetét az egyéni szabadságjogokat korlátozó törvények sorozata. A törvényalkotás mellett bezáratta a kormány a szlovák gimnáziumokat, a turocszentmártoni Maticát, és bírói ítéletek sokaságát hozták nemzetiségi politikusok ellen.

1878-ban kibővítették a Büntetőtörvénykönyvet, bevezették a nemzetiségi igazgatás tág tényállási elemeket tartalmazó büncselekményét.

A kormánypártot váltó koalíció sem dicsekedhetett nagyobb megértéssel a nemzetiségek irányában. Az 1907-es XXVII. tc. a "lex Apponyi" megalkotásával feltette a koronát politikai ellenfele művére. Egy álnéven írt röpirat szerzője joggal állapította meg: a törvény rendelkezései "szakítást jelentenek azon szabadelvű irányelvvel, melyet az 1868. évi törvény szabott." /Kemény G. id. mű. 134.o./

- 11./ Az 1903-as Kongresszusi Program 4./pontja követelte: "Az országban élő minden nemzet teljes egyenjogusítását." Az 1904-es Kongresszsu megmagyarázta a passzus értelmét. Az egyenjogusítást mint ember és ember közötti egyenjogusítást értelmezve. Ez semmi más - állapítja meg joggal Kalmár I. -, mint az 1868-as törvény alapelveinek elfogadása. /Kalmár I. György: Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi kérdés Magyarországon 1900-1914. 44.o. Bp. Akadémia 1966./
- 12./ A darabont kormány választójogi ígéretéseit azzal védelmezte a pártajtó, hogy az továbbra is biztosítja a magyar hegemonia fennmaradását. A nemzetiségi pártokkal az ellentét elvi vonatkozásban is fennállt, mivel a munkáspárt meg nem alkuvó harcot hirdetett a polgári párt ellen.
- 13./ A bizalmatlanság egyik megnyilvánulásának kell tekintünk azt az esetet, amikor Maniu és M. Polit élesen visszautasították a szociáldemokratákkal való együttműködés "vádját". E mellett mindig felmerült a közeledés lehetősége is. Az egyik tényező, ami a közeledés felé mutatott, a nemzetiségi mozgalmak megváltozott összetételében rejlett. Itt ugyanis előtérbe kerültek a radikális kispolgári elemek. De az együttműködés felé hatott a közös követelések léte is. /Kalmár I. id. mű, 113.o./
- 14./ A harcot Szabó Ervin és Dániel Arnold vezette. Dániel a nemzetiségi pártok eltávolodásának okát abban látta, hogy a szoc. dem. párt engedményeket tett a magyar nacionalizmusnak. /Kalmár I. id. mű, 79.o./ Dániel az agrárkérdést - ennek kiváló szakértője - összekapcsolta a nemzetiségi kérdéssel. Ezen túlmenően azonban sem ő, sem az ellenzék többi tagja nem tisztázta a nemzetiségi kérdés jellegét.
- 15./ A szlovákok 1905-ben /1./ határozták el magukat erre a lépésre. Ezt azonban az MSZMP vezetése nem támogatta,

így a külön pártalakítási kísérlet megbukott. Annyi eredménye mégis volt a szlovákok mozgalmának, hogy a pártvezetés javaslatára módosították a szervezeti szabályzatot, megengedték a nemzetiségi szekciók működését, és vidéki-nemzetiségi-párttitkárságokat hoztak létre.

A szlovákok 1908-ban a III. Kongresszusokon visszatértek az 1905-ös határozatukhoz. A Napred - a szlovák szociáldemokraták lapja odáig is elment, hogy megáldította azt a tényt, miszerint az MSZMP elvesztette azt a jogát, hogy az ország összes munkásának képviselője legyen.

/Kalmár I. id.mű: 82, 143, 153.o./

- 16./ A román szociáldemokraták kongresszusa a "román szocialista mozgalom országos bizottsága" elnevezést a "központi bizottság" elnevezésre változtatta és úgy döntött, hogy a román szoc.dem. párttagok ezután a román tagozatnak fizetik a pártadót, nem pedig a központnak.
/Kalmár I. 179.o./
- 17./ A Függetlenségi Párt megalakulásakor - Kossuth eszméhez hűen - felkarolta a nemzetiségi követeléseket. Ennek az együttműködésnek Mocsári Lajos volt a vezéralakja. A párt azonban hamar tuladott alapítója eszméin, Mocsári előbb elszigetelődött, majd kilépett a pártból. /Kovács Endre: Szemben a történelemmel, Bp. Magvető 493.o./
- 18./ A sovíniszta magyar propaganda "kedvelt" jelszava volt a 30 millió magyar követelése. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az ország népességének csaknem a fele volt nemzetiségi. A sovíniszta propaganda élenjárói között kell megemlítenünk a Rákosi szindikátus fejét, Rákosi Jenőt, és Beksics Gusztávot.
- 19./ Megtalálható itt Andrásy Gyula /gr/, Choncha Győző, Pulszky Ágost, Gratz Gusztáv, mind "régí vágású liberális", de itt van a friss erő, Jászi Oszkár, Szende Pál, Somló Bódog. A szemlét /Husadik Századot/ kezdetben - a szerzők összetétele miatt is - az ekletizmus jellemzi, hosszú és küzdelmes évek kellenek ahhoz, hogy a folyóirat hangnemében és szellemében letisztuljon és egyértelműen a magyar progresszió szócsövévé váljék.
/Részletesebben: Litván-Szücs bevezetője "A szociológia első magyar műhelye" c. gyűjteményhez./
- 20./ A Társadalomtudományi Társaság felolvasó ülései a magyar szellemi élet kiemelkedő eseményei lettek. Az első vitaülésre 1901- február 8-án került sor. Az első előadó Pulszky Ágost volt, a vitában felszólalt Choncha

- 21./ Pulszky előadásában egy sajátos szempontu társadalom-történeti elemzést adott. A demokrácia és a nemzetiség elvét történelmi előfordulásaiban elemezte. Megállapította, hogy a két elv a történelem fejlődése során hol együtt jelent meg, hol szembefordult egymással. A XIX.sz. utolsó éveiben - szerinte - a demokrácia, mint kozmopolita eszme szembefordult a nemzeti államokkal. A nemzeti államok ugyanakkor nem nélkülözhetik a demokrácia megvalósulását, mivel a társadalom fejlődése túllép a nemzeti államkereteken.
/A szociológia első magyar műhelye I. 481-495.o./
- 22./ Jászi a TT 1906-os válsága után vált egyértelműen a szociológuscárda vezetőjévé. 1906-ban a "régivágású" liberális elemeket kizárták a társaságból, a vezetés a radikális csoport kezébe került.
/A válságról bővebben a HSZ. szerkesztőségi cikke, Ignotus, Bolgár Elek, Rónai Zoltán cikkei szólnak. Ld. még: Horváth Zoltán: A magyar századforduló c. monográfiáját./
- 23./ Lásd erről Jászi recenzióját Sarach E. Simons: Social Assimilation c. könyvéről. HSZ. 1907. június.
- 24./ HSZ. 1908. XV. kötet 199.o.
- 25./ uo.
- 26./ Nemzetiségi politikánk iránya. HSZ 1908 XVII.kötet 579.c.
- 27./ HSZ. 1909. 10.sz.
- 28./ HSZ. 1909. 321.o.
- 29./ HSZ. 1909. 10.sz.
- 30./ A historizmus a milleneumi korszak közhogi ideológiájának történelemszemlélete. A történelem az ideológián belül a legitimációs szerepet kapja, a kor számos intézményének, törekvésének igazolási eszköze. Az iskola főbb képviselője Timon Ákos.
- 31./ Egy új szemléletnek, egy új világlátásnak új értékeken kell alapulnia. A századfordulón az új értékek megteremtésére nemcsak a szociológusok vállalkoztak, hanem a századforduló valamennyi reformirányzata betöltött ilyen orientatív funkciót. Elég ha csak Adyra, Bartókra, vagy a Nyolcak csoportjára utalunk. Az érték-probléma elméleti-filozófiai szinten is megjelent, ezt tükrözi Nietzsche hatása, vagy a fiatalkori Lukács dilemmája. Az értékek válsága nem magyar sajátosság ,

a századforduló európai válságfolyamatának része ,
és következménye.

/Bővebben: Kiss Endre: Kik. világrend nalála Bécsben.
Nyíri Kristóf: a Monarchia szellemi életéről c. köny-
veit, valamint Filozófiai gondolkodás a századelőn c.
tanulmánykötetet./

- 32./ Jászi ezt a tételét az európai államok történelmi
fejlődésének vizsgálatából vonja le. A feudalizmus mint
a különérdekek /partikularitások / társadalma, nem
ismer magasabb, nemzeti érdeket. Csak amikor az áru-
termelés egységes nemzeti piacokat teremt, akkor fogal-
mazódhat meg a nemzeti érdek is. Ennek egyik képviselője
az abszolút monarchia. A monarchia bukása után
a Nagy Francia Forradalom tudatosítja - most már uni-
verzálisan - a nemzeti elvet.
- 33./ A nemzeti államok kialakulása. Bp. 1912. 95.o.
- 34./ "S valóban mulatságos látvány, midőn egynémely törté-
nészek a kurucz hagyományokat igyekeznek az árpád-házi
történelemre alkalmazni, s a nemzeti érzület alapján
írja meg az eseményeket akkor, mikor az a véres, és
zivataros kor nyilvánvalóan semmi egyéb, mint tisztán
magánérdekeket képviselő trónkövetelők harca, akik
boldog-boldogtalannal szövetkeznek a legfőbb királyi
hatalom megszerzésére."
/uo. 243.o./
- 35./ uo. 32o.o.
- 36./ uo. 232, 4o7.o.
- 37./ "A nemzet fogalma alatt ma egy olyan nemzetiséget ér-
tünk, amely állami hatalom felett rendelkezik, míg a
szoros értelemben vett nemzetiség állami hatalom
nélküli, egy idegen nemzetiségnek rá nézve kedvezőtlen
jogi és gazdasági rendje alatt él.
/uo. 11.o./
- "A nemzetiség olyan egyazon nyelvet beszélő nagyobb em-
bertömeg, mely összetartozottsága tudatára ébredt, s
magát külön személyiségnek tekinti." /uo./
- A nemzeti állam sajátosságai a következők:
- Nagy kiterjedésű földterület, egyetlen állami ha-
talom, egyetlen jogrend, egyetlen hadsereg.
 - A nemzeti állam egy gazdasági egységet képez. Az
állampolgárok szabad cseréje, a vámsorompók hiánya,
egységes súly, mérték, pénz.
 - Törvény előtti egyenlőség, költözködés szabadsága,
és a szabad munkaszerződés szabadsága jellemzi.

- A nemzeti állam és állampolgára kölcsönösen ismeri egymást. Az állam az állampolgár gazdasági és személyi viszonyairól bir tudomással, az állampolgár pedig ismeri jogait és kötelességeit.
- A termelés és munkamegosztás függvényében a közlekedés, hírszolgálat, sajtó, közvélemény széles alapzatai.
- A szabad csere, pénzforgalom és hiteligazdaság érvényesülése. Ezek a nemzeti állam legfontosabb alapzatai.
- Méltányosságon és igazságon alapuló kapcsolatrendszer.
- Az állampolgárokat közös cél érdekében tömörítő ideológia. A modern állam vallása a nemzetiségi szolidaritás.
- Mindenütt egyforma közös irodalmi nyelv léte.

Ezekkel a jegyekkel a feudalizmus államai nem rendelkeztek, így a nemzet, nemzetiség fogalmak használata ebben az időszakban indokolatlan.
/uo./

- 38./ A fajelméletek és a biológiára épített nemzetiségi elméletek ideje Jászi kora. Kiemelkedik ezek közül Gumplovitz: Rassenkampf o. műve, de a szociáldarwanizmus vulgáris változata megtalálható a magyar sovínizista ideológiában is. Jászi a faj fogalomról azt írja, hogy a tisztán szociológiai és nem biológiai kategória. Jászi ezt a véleményét még 1918-ban is fenntartotta, Réz Mihállyal vitatkozva ingerülten utalt 1912-es munkájára.

/Nyíri Kristóf: A Monarchia szellemi életéről és HSZ 1918/

- 39./ A nacionalizmus - vallja Jászi - demokráciaellenességgel jár együtt. A kelet-Európa-i társadalmakban - így Magyarországon is - a feudalizmus-nacionalizmus áll szembe az industrializmussal, a demokráciával. A feudalizmus nacionalizmusának fő eszköze az erőszakos nemzetiségi politika. Ezen csak egy modern cseregazdaságon alapuló demokratikus berendezkedés tud változtatni.

- 40./ A minimális program: jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás a nép nyelvén, a nemzetiségek kulturális és nyelvi jogainak elismerése. Ezek a kérdések alkotják a nemzetiségek "séreimi többletét" a társadalom általános bajaihoz képest.
/uo. 436.o./

- 41./ Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Magvető, Bp.1977.

- 42./ Lásd: Szende Pál baráti hangú recenzióját HSZ. 1912. XII.évf. 6. számában.

- 43./ Pl. Réz Mihály: Magyar Figyelő 1912. június 16.számában.
- 44./ A HSZ.1907. júniusi számában írt Jászi cikkről van szó.
- 45./ HSZ.1912. 26.kötet. 427.o. Jászi itt kifejtte, hogy a Balkán problémáira végleges megoldást csak a Balkán konföderáció adhat. E cikkében fogalmazta meg először: "Az egész régi, dualista nemzetiségi elnyomáson alapuló közjogi dogma megbukott."
- 46./ Jászi ekkor még nem tekintette a svájci államszövetséget követendő utnak. Amikor a Galilei körben tartott előadására reflexióként megjelent "Egy Péntekes" aláírásu cikk a Huszadik Században, amely Jászit államkretenizmussal vádolta, Jászi válaszában kijelentette, nem tartja a magyar társadalmat érettnak a föderációhoz, és élénken tiltakozott a helvetizálás ellen. A nemzetiségi kérdést ugyanakkor a magyar állam keretein belül megoldhatónak vélte.
/HSZ. 1914. 567-568.o./
- Egy év múlva Jászi már a Közép-Európa-i integráció szükségességét fejtegette.
- 47./ Jászi szerint Közép-Európa gazdasági integrációja elkerülhetetlen.
- Az elzárkózás utja járhatatlan, sőt az elzárkózás a háboru után éhező tömegeket és nélkülözést fog eredményezni. Az integrációt Jászi német hegemonia alatt képzelte el, és bőven fejtegeti ennek előnyeit.
"Közép-Európa német hegemonia alatt, s a Balkán magyar vezetés alatt: a derengő új idők perspektívája" - írta.
/HSZ. 1915. 126-131.o./
- 48./ K. Renner tervével kapcsolatban azonban fenntartásai vannak. Ezeknek ad teret könyvének függelékében. Kifogásának lényege az, hogy Jászi Renner tervében a Gross-Österreich koncepció kisértetét véli felfedezni.
- 49./ A Monarchia jövője és a Dunai Egyesült Államok.
Bp. 1918. 44.o.
- 50./ uo.
- 51./ "A kleinstaterei és az apró izolált gazdasági egységek kora véglegesen lejárt. Mindenki érzi, hogy még a régi történelmi kisállamok is valami korrekcióra szorulnak, olyan intézményekre, amelyek őket szervezesebben bekapcsolnák az emberiség vérkeringésébe."
/uo. 49-50.o./

- 52./ A szövetségnek lennének közös ügyei - hadügy, külügy, pénzügy - és ezek intézését végző közös intézményei. Természetesen e mellett fennmaradna az illető államok belső szuverenitása is. Minden közösügyes intézmény máshol székelne. A nemzetiségi jogokat biztosítaná - egyrészt - az államok szerződésai -, másrészt az a tudat, hogy a másik államban is élnek saját kisebbségek.
- 53./ Az öt állam a következő: Magyarország, Ausztria, Csehország, Lengyelország, Illiria /Balkán szövetség/ Kossuth tervéhez viszonyítva szembeötlő az az eltérés, hogy Jászi nem Ausztria ellen - mint Kossuth -, hanem Ausztria bevonásával akart konföderációt csinálni.
- 54./ Ezek mellé a főbb csoportok mellé tudnának felsorakozni a radikálisok, a nemzetiségi pártok és a parasztpártok.
- 55./ A Monarchia... 92.o.
- 56./ uo. 98.o.
- 57./ Jászi 1921-es könyvében tért ki erre a problémára. Tisztában volt - írja - a szomszéd népek dühödt nacionalizmusával, az antant és a csehszlovákok háború alatti megegyezésével, de azzal is, hogy a magyar állami integritás többé nem menthető. Ebben a kilátástalan helyzetben az egyetlen lehetséges politika a jövő szolgálatában álló politika volt, azaz elébe kellett menni a konföderációnak és menteni, ami menthető.

"Vállalnom kellett tehát a jövő érdekében egy olyan politikát, amely a jelen számára csak igen kis eredménnyel biztatott. Nem voltam tehát az a naiv professzor, és szobatudós, akivel szemben a nemzetiségi urak a markukba nevettek."
/Magyar kálvária magyar feltámadás. Bécs, 1921. 105.o./